

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

A VILÁG NYELVI KÉPE

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 86.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

A VILÁG NYELVI KÉPE

A világgép mint a valóság metaképe
a nyelvben és a nyelvhasználatban

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2008

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 86.

Sorozatszerkesztő:

KISS GÁBOR

Lektorálta:

BÁRDOSI VILMOS

NYOMÁRKAY ISTVÁN

A kötet az OTKA TO 46732 NYE számú pályázatának támogatásával készült.

ISSN 1419-6603
ISBN 978 963 9902 09 1

© Bańcerowski Janusz, 2008
© TINTA Könyvkiadó, 2008

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Mandl Orsolya
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

Bevezetés	7
I. A NYELV MINT A NYELVTUDOMÁNY TÁRGYA ÉS SZEREPE A VILÁG NYELVI KÉPÉNEK MEGALKOTÁSÁBAN	
Néhány megjegyzés a „természetes nyelv” fogalmának értelmezéséhez.....	17
Néhány gondolat a nyelv és a nyelvhasználat kapcsán.....	21
A nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében.....	25
A kommunikációs fragmentumok mint a nyelvhasználat alapvető egységei.....	45
A nyelvtudomány tárgyáról és metodológiai státuszáról.....	56
A nyelvtudomány paradigmái	59
A természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében.....	85
Néhány megjegyzés a nyelv kognitív felfogásához	94
Az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben	100
A profilírozás mint nyelvészeti fogalom	113
Kategóriák, kategorizáció és a szavak mögött rejlő világ (világok)	122
A nem verbális kommunikáció mint a kognitív nyelvészeti kutatások tárgya.....	131
A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei.....	139
II. A VILÁGKÉP A NYELVBEN	
A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében.....	155
A nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képéről.....	159
A pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése.....	165
A félelem tartományába tartozó negatív érzelmek konceptualizációjáról.....	173
Az <i>anya</i> fogalmának nyelvi képe a magyar nyelvben.....	181
Az <i>apa/anya</i> fogalmának képe a magyar nyelvben	190
A <i>család</i> fogalma a világ magyar nyelvi képében (egy kérdőíves anyag tükrében)	202
A <i>fej</i> nyelvi képe a magyar nyelvben	213
A <i>kéz</i> nyelvi képe a magyar nyelvben	229
A <i>föld</i> nyelvi képe a magyar nyelvben	237
A <i>haza</i> fogalma a világ magyar nyelvi képében	246
A <i>halál</i> mint kultúrfogalom a magyar és a lengyel nyelvben	255

Nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban	261
A lengyel–magyar kontrasztív szemantika kérdéseihöz	274
III. META INFORMÁCIÓS (METASZÖVEGBELI) OPERÁTOROK	
A jelentés metainformációs mutatói a szövegben	285
A kötőszók mint metaszóvegbeli operátorok	289
A <i>mond</i> komponenszt tartalmazó metaszóvegbeli operátorokról	297
A szövegkezdő metainformációs mondatok struktúrájáról és funkcióiról	304
Az <i>aha, igen, mi</i> , valamint a replika végét jelző (expresszív) metaszóvegbeli operátorokról	311
Az információ befogadásának módjairól, a vevőre gyakorolt hatásáról, valamint az információs berendezés memóriájának az állapotáról szóló metainformációs igék	315
Az információ értékéről szóló metainformációs igék a magyar nyelvben	319
A metainformációs struktúrák szerepe a jelentés módosításában	321
Az információ feldolgozásáról szóló metainformációs igék a magyar nyelvben	325
A recenzió mint metainformációs közlés	329
Az információadó fizikai állapotát jellemző metainformációs igék	334
Az információs berendezés informáltsági állapotát meghatározó metainformációs igék	336
Néhány megjegyzés az információ fogalmáról és terjedelméről	337
Névmutató	350
A kötet írásainak eredeti megjelenési helye	354

BEVEZETÉS

E kiadvány azokat az írásokat tartalmazza, amelyeket a szerző az utóbbi négy évben OTKA pályázat keretében készített, és amelyek szorosan kapcsolódnak „A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései” c. könyvének a tartalmához (ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest, 2000).

A kötet három fő részből tevődik össze: I. A nyelv mint a nyelvtudomány tárgya és szerepe a világ nyelvi képének megalkotásában; II. A világgép a nyelvben; III. Meta-információs (metaszövegbeli) operátorok.

Az I. rész a következő kérdéseket tárgyalja: a természetes nyelv fogalma; néhány gondolat a nyelv és a nyelvhasználat kapcsán; a nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében; a nyelvtudomány tárgyáról és metodológiai státuszáról; a nyelvtudomány paradigmái; a természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében; néhány megjegyzés a nyelv kognitív felfogásához; az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben; a profilírozás mint nyelvészeti fogalom; kategóriák, kategorizáció és a szavak mögött rejlő világ (világok); a nem verbális kommunikáció mint a kognitív nyelvészeti kutatások tárgya; a világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei.

A II. rész az alábbiakról szól: a szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében; a nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képe; a pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése; a félelem tartományába tartozó negatív érzelmek konceptualizációja; az *anya* fogalmának nyelvi képe a magyar nyelvben; az *apa/anya* fogalmának nyelvi képe a magyar nyelvben; a *család* fogalma a világ magyar nyelvi képében (egy kérdőíves anyag tükrében); a *fej* nyelvi képe a magyar nyelvben; a *kéz* nyelvi képe a magyar nyelvben; a *föld* nyelvi képe a magyar nyelvben; a *haza* fogalma a világ magyar nyelvi képében; nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban; a lengyel–magyar kontrasztív szemantika kérdései.

A III. rész a kommunikációs fragmentumok összetevőit képező meta-információs (metaszövegbeli) operátorokat elemzi: a jelentés meta-információs mutatói a szövegben; a kötőszók mint metaszövegbeli operátorok; a *mond* komponenst tartalmazó metaszövegbeli operátorok; a szövegkezdő meta-információs mondatok struktúrája és funkciói; az *aha*, *igen*, *mi*, valamint a replika végét jelző (expresszív) metaszövegbeli operátorok; az információ befogadásának módjai, a vevőre gyakorolt hatása, valamint az információ berendezés memóriájának az állapotáról szóló meta-információs igék; az információ értékéről szóló meta-információs igék a magyar nyelvben; a metanyelvi struktúrák szerepe a jelentés módosításában; az információ feldolgozásáról szóló meta-információs igék a magyar nyelvben; a recenzió mint meta-információs közlés; néhány megjegyzés az információ fogalmáról és terjedelméről.

Kötetünket azzal a meggyőződéssel adjuk közre, hogy az olvasó több új és hasznos információt talál benne a címben jelzett problémakörből.

A konkrét problémák tárgyalása előtt ismerkedjünk meg röviden a kutatásunk szélesebb tudományos hátterével.

A *világ nyelvi képének* mint fogalomnak viszonylag gazdag hagyományai vannak nemcsak az európai, hanem az amerikai nyelvtudományban is. Fontos helyet foglal el a mai szemantikában, amely választ keres a következő kérdésekre: (1) milyen képét tartalmazza a nyelven kívüli valóságnak a természetes nyelv, és miből áll ez a kép; (2) milyen információk, milyen tudás, tapasztalat és értékek rögzülnek benne azok közül, amelyeket az adott nyelvközösség létrehozott, elfogadott, sajátjának tekint és tovább ad a következő nemzedékeknek; (3) vajon beszélhetünk-e egyáltalán a világ nyelvi képéről, és ha igen, hogyan fedezhetjük fel, hogyan kutathatjuk, elemezhetjük és írhatjuk le, tehát hogyan rekonstruálhatjuk ezt a képet.

Ma a nyelvtudományban általános az egyetértés abban, hogy a szemantika a nyelvi leírás integráns részét képezi. A szemantikai kutatásokban azonban több komoly probléma is felmerült, többek között a lexika szemantikai tulajdonságaival kapcsolatban, valamint azokkal a szemantikai mechanizmusokkal összefüggésben is, amelyek a nyelvi megnyilatkozások felépítését és megértését szolgálják. Tulajdonképpen ma sem tudjuk pontosan, hogy *milyen legyen a szemantikai leírás*. A szakirodalomban több elképzelés létezik erre vonatkozóan, de egy általánosan elfogadható elmélet megalkotása még várat magára. Továbbra is problémát jelentenek a szemantika alapvető kérdései, pl. a jelentés fogalma, az explikációs módszerek, a szemantikai jegyek jellegének megállapítása stb. A hagyományos szemantika, mint tudjuk, főként arra törekedett, hogy olyan objektív szemantikai jegyeket állapítson meg, amelyek segítségével egyértelműen azonosítani lehet a nyelven kívüli tárgyakat, illetve pontosabban fogalmazva, a tárgyak osztályait. Kiderült azonban, hogy ez nem járható út, mivel a nyelvi leírásnak elsősorban nem az a feladata, hogy áttekintést adjon a világról szóló tudásunkról, hanem az, hogy hogyan értsük meg a nyelvi megnyilatkozásokat.

A nyelvi közlések ember által történő megértésének a folyamata továbbiakban is sok megoldatlan probléma elé állítja a tudományt, ami természetesen megnehezíti a szemantikai kutatásokat is. Ennek következtében a szemantikával foglalkozó szakemberek között bizonyos tanácstalanság tapasztalható. Egyesek például egyszerűen lemondanak a lexika egy részének szemantikai leírásáról és olyan megoldáshoz folyamodnak, hogy az egyes szavaknak, mint például a *tehén*, *ló*, *macska* stb. jelentését a következő módon adják meg: pl. a *tehén* = a 'tehén' szóval megnevezett állat stb.

A generatív szemantika sem hozta meg a várt eredményeket. Olyan jeles képviselői, mint például Fillmore vagy Lakoff arra a következtetésre jutottak, hogy a generatív modell képtelen megadni a nyelv adekvát leírását, és a nyelvnek tulajdonképpen csak az egyik, és nem is a legfontosabb részét tükrözi. Kimaradtak belőle olyan fontos elemek, mint például a köznyelvi, a metaforikus, a deviáns stb. használatból származó jelenségek, amelyek igen gyakoriak a normális emberi beszédben, és amelyek jellemzőek rá. A generatív szabályok szigora ezeket a valódi jelenségeket, nyelvi tényeket egyszerűen ignorálta. Ez a felismerés az új irányzat, az ún. *kognitív szemantika* megszületéséhez vezetett. Tehát a *kognitív szemantika* tulajdonképpen a generatív nyelvészet, valamint a hagyományos denotatív-konnotatív jellegű referenciális szemantika tagadásaként jött létre. A generatív irányzat képviselői, mint például a már említett Fillmore és Lakoff, akik eltávolodtak a generatív szemantikától, valamint Langacker (1987, 1988, 1995) és mások is, főként a Rosch kaliforniai kutató és iskolája által képviselt, a kognitívizmuson

alapuló pszichológiai elméletekre (Rosch 1973, 1978), valamint a Putnam-féle, a jelentés kognitív (mentális) jellegéről szóló filozófiai koncepcióra (Putnam 1975, 1988) támaszkodnak, figyelembe véve az etnolingvisztika eredményeit is.

A kognitív szemantika fő tételeit Langacker a következő módon fogalmazta meg:

(1) a jelentés a konceptualizáción alapul, azaz a mentális tapasztalaton, amely magában foglalja a szenzoros tapasztalatot, az új fogalmak képzésének a folyamatát, valamint a kontextusi tudást;

(2) a nyelvi megnyilatkozásokra általában a poliszémia jellemző, ami azt jelenti, hogy azok több, egymással kapcsolatban álló értelemmel (sense) rendelkeznek, amely összetett kategóriát képez kognitív modell formájában;

(3) az adott megnyilatkozás jelentése egy vagy több kognitív modellhez viszonyítva jellemezhető. A tapasztalat minden fajtája – a fogalom, a konceptuális összetétel vagy a tudásrendszer – kognitív modellként szolgálhat, amelyet az alapjelentés funkciójában az adott megnyilatkozás realizál.

(4) a megnyilatkozás jelentése nemcsak a megismerés tartalmából (array of conceptual content), hanem az ún. konvencionális ábrázolásból, azaz a színkonstruálásból (construal) tevődik össze. Itt arról van szó, hogy egy adott helyzetet képesek vagyunk többféle módon megfogalmazni akkor is, amikor ugyanarról a konceptuális tartalomról van szó (Langacker 1995).

Ahogy már szó volt róla, a kognitivisták nemcsak a generatív, hanem a referenciális szemantikát is elvetik, amely szerint a nyelvi jel a nyelven kívüli valóságra utal. Ennek értelmében tehát a szemantikai reláció a nyelvi jelet valóságos objektumokkal kapcsolja össze. A kognitivisták ezzel szemben azt a nézetet vallják, hogy a nyelvi jelek az emberi tapasztalatra és nem az objektív valóságra vonatkoznak.

A kognitivisták figyelme mindenekelőtt arra irányul, hogy megadják az ún. „mentális tárgyakkal” a definícióját, azaz a jelentést. Véleményük szerint a „mentális tárgy” annak a képzetnek felel meg, amely a megnevezett tárgyak valódi vagy elképzelt tulajdonságai alapján jön létre. Tehát a **világ nyelvi kategorizálása**, azaz olyan relatív megosztása, amely az emberi megismeréstől, valamint a nyelvi megformálástól függ, a kognitívizmus fő tézisének képezi. A világ szubjektív kategorizálását többek között azzal a példával is alátámasztják, hogy a különböző nyelvekben a színnevek különböző módon fedik le a szín-spektrumot. A színek között esetenként nincs éles határ, de léteznek bizonyos pszichológiailag ellenőrizhető dominánsok (pl. a színek domináns jegye a piros). A madarak esetében a domináns tulajdonság a repülés stb. A határok elmosódása (elhomályosodása) a jelenségek osztályai között a **szubjektív kategorizálásnak** az eredménye. A lexika ezen részén kívül, amely a természetes fajokra, anyagokra és a világosan elkülöníthető egyes artefaktumokra vonatkozik, létezik még egy olyan nagy volumenű nyelvi névkészlet is, amely a valóságban egymástól nehezen megkülönböztethető jelenségekre utal. Példaként szolgálhat itt az *öböl* magyar szónak több angol nyelvi megfelelője, amelyek az öböl alakjától függenek. A magyar nyelvben ez a szó az összes öböltípust jelöli, és általánosítja azokat, tehát nem tesz különbséget közöttük. Mivel a valóság folytonos, és nincsenek benne egymástól világosan elkülönülő objektumok, tehát a denotatumok (= a deszignátumok osztályai) közötti határok elmosódnak. Így nem lehet tudni pontosan, hogy mivel van dolgunk: például az öböllel, vagy a tengerparttal, egy patakkal, vagy egy kis folyóval stb.

A képzeletbeli dominánsoknak köszönhetően a beszélők tudatában nem az objektumokat logikai módon azonosító jellemző tulajdonságok jelennek meg, hanem a **tipikus**,

gyakran *sztereotipikus tulajdonságok*. Ily módon a *kognitív szemantika tárgyának a köznyelvi jelenségeket tekintti*, ahol figyelembe veszi a *prototipikus* (= a társadalmi tudatban rögzített legjobban észrevehető) *tulajdonságokat* és a *sztereotipikus tulajdonságokat* egyaránt. A nyelvi megnyilatkozások jelentésének viszonya a világról szóló tudásunkhoz (tudományos és mindennapi prototipusos és sztereotipusos tudásunkhoz) a modern szemantika alapvető kérdéseire tartozik. A kognitivisták felfogás a következő problémát veti fel: mivel a jelentés nem a valóságos tárgyakhoz való viszonyítást tételezi fel, hanem az emberi tapasztalatot, így a jelentés a különböző emberek esetében különböző lesz, mivel az emberek tudása és tapasztalata nem egyforma. Ennek alapján feltételezhető, hogy például egy szakember, egy gyermek vagy egy képzetlen ember nyelvében az olyan szavak, mint például *macska*, *oroszlán*, *arany*, *csillag* stb. nem ugyanazt a jelentést takarják. Például az *arany* szónak a jelentése a fizikus vagy a vegyész számára a fentiek tükrében más kell hogy legyen, mint egy átlagember számára. Ezt a dilemmát úgy oldották fel, hogy bevezették az ún. „*merev deszignáció*” fogalmát a faj- és az anyagnevek értelmezésére. E koncepció azt tételezi fel, hogy a faj- és az anyagnevek denotátumainak a jelölése úgy megy végbe, hogy a beszélők nincsenek tudatában annak, hogy milyen ezeknek a természete, milyenek a tulajdonságai, és a tulajdonnevekhez hasonlóan a faj- és az anyagnevek közvetlenül a deszignátumokra vonatkoznak. Amit a nyelvhasználók a nevek extenziójának tudatában gondolnak a megnevezett objektumokról (pl. a macskáról, az oroszlánról, a cukorról stb.) olyan, a szakemberek (a tudománynépszerűsítők) által a társadalmi kooperáció keretében átadott tudásból, valamint olyan elképzelésekből, képzetekből áll, amelyek a beszélők saját tapasztalatai alapján jöttek létre (gyakran az első példánnyal való találkozáskor, amely rögzítődik az emberi memóriában). Ezeknek a képzeteknek a pszichikai realitását a Rosch és iskolája által elvégzett pszichológiai vizsgálatok is alátámasztják. Ily módon a *szemantikai leírásban* különleges szerepet kapott a *prototípusok és a sztereotípiák elmélete*. Úgy tűnik, hogy a „*merev deszignáció*” módszere alkalmas arra, hogy feloldja a faj- és anyagnevek extenziójával kapcsolatos dilemmát, például oly módon, hogy a biológiai nevek-nél néha megadja a latin terminusokat is. Az extenzió konnotatív része viszont kiegészül a prototipikus információval.

Az objektumok nyelvi képében rögzülnek azok a tipikus tulajdonságok, amelyek nem lényeges, nem az ún. esszenciális tulajdonságok (amelyek az objektumok osztályaira vonatkoznak), és amelyeket a mindennapi életünkben normálisnak, szokásosnak, reprezentatívnek tekintünk. Ezek a tulajdonságok belsőleg rendezett egységet alkotnak, amely nem más, mint a *tárgyak nyelvi és kultúrképei*. Ezeket sztereotípiáknak nevezik. A nyelvészek számára világos, hogy a sztereotipizáció a természetes nyelv lényegéhez tartozik, amely egyrészt a jelenségek alanyi kategorizálásán, másrészt pedig a konvención és az ismétlésen (amely nélkül semmilyen kommunikáció nem lehetséges) alapul. Tehát a *sztereotípiák a nyelvi és a kultúrkódnak nélkülözhetetlen elemei*. Az is világos, hogy ennek a fogalomnak a terjedelme, extenziója sokkal nagyobb, mint ahogy gondolni szokás. A sztereotipizáció nemcsak az emberek etnikai, regionális vagy szakmai csoportjaira korlátozódik, hanem felöleli a különböző társadalmi szituációkat, magatartásokat, az emberi kéz termékeit, az ember legközelebbi környezetének elemeit, valamint az állatokat, a növényeket, a természetes objektumokat stb. is, szóval mindazt, amit az ember megismer és saját céljainak megfelelően felhasznál, megalkotva ezáltal a világ modelljét, és benne saját viselkedésének forgatókönyvét. A világ modellje nem a valóság hű

tükröződése, hanem alanyi interpretációja, amely a denotatív tartalmon kívül az érzelmi, emocionális és axiológikus (minősítési) információt is tartalmazza: értékrendet, normákat, viselkedési és magatartási mintákat stb. Ez a modell csak a szavak jelentésén keresztül válik hozzáférhetővé. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a **sztereotípiák** is az adott nyelvközösségekben kialakult **nyelvi és kultúr világgé** tartoznak.

A kategorizálási összetevők jelentésében az alanyi látásmód tükröződik. Az objektumok interpretációja a jelentésben azt tükrözi, hogy miként látja a beszélő a világot, és az miként realizálódik egy bizonyos megismerési modell keretében. Az adott objektumot jellemző (különböző szövegekben szereplő) tulajdonságok halmazából csak a sztereotípiás jegyeknek a nem tipikus, ritka és okkasionális jegyeiktől való elkülönítése egyáltalán nem könnyű feladat. A nehézségek oka többek között magától a sztereotípizációtól (a tulajdonságok rögzítésének különböző fokaitól), a vele összefüggésben lévő megnyilatkozások fajtájától, valamint olyan körülményektől függ, mint pl. az idő, a hely, az adó és a vevő. Sztereotípizációról csak akkor beszélhetünk, ha az adott objektum jellemző jegyei különböző megnyilatkozásokban ismétlődnek (amit statisztikailag is meg lehet állapítani), és rögzülnek a nyelvben, azaz a szavak jelentésében is (amit ki lehet mutatni a derivátumok, metaforák, frazeológizmusok, közmondások, valamint a szemantikailag koherens szöveg elemzése alapján). **Az, ami a nyelvben rögzül, rögzül a társadalmi tudatban is.**

A nyelvi tények elemzése lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk ezeket a képzeteket, és megállapítsuk, hogy az adott nyelvhasználó milyen módon értelmezi a valóságot, milyen jegyeket vesz észre, milyeneket emel ki, és ebben hol van az ember számára kijelölt hely.

A kategóriák közötti határok elmosódása, elhomályosodása szorosan összefügg az ún. „**jelentések családja**” jelenséggel, amely a többértelműséggel kapcsolatos. Azok az objektumok, amelyek az elmosódott fogalom terjedelméhez (a jelentések családjához) tartoznak, nem rendelkeznek közös tulajdonsággal, de több alosztályt is képezhetnek, amelyeket a „**családi hasonlóság**” relációja köt össze. A szavaknak, mint lexikális egységeknek a jelentését mindig egy konkrét szituáció egészíti ki, tehát a beszéd folyamata nem egy adott megnyilatkozásnak a mechanikus viszonyítása a konkrét objektumokhoz, hanem sajátos alkotás, amely során a megnevezett objektumokat a „szomszéd jelentésekre”, azaz a jelenségek közötti hasonlóságokra való utalások segítségével jellemezzük. Vö. például az angol *ring* szó használatának elemzését (Langacker 1989, 1995). Ezt a jelenséget a magyar *gyűrű* szó példáján, mutathatjuk be, amelynek az alapjelentése: „karika alakú tárgy (ékszer)”. Átvitt értelemben viszont, például az *ellenség gyűrűje teljesen bezárult* mondatban történik ugyan hivatkozás az alapjelentésre, de a mondat egy másik jelenség bemutatására lett felhasználva. Ebben az esetben a **permanens metaforizáció jelenségéről** beszélhetünk, amelyről sok szó esik a kognitív szemantikában. Mivel ezekben a kutatásokban a mai nyelvhasználatról van szó, nem tartjuk helyesnek azt, hogy a metaforát az etimológiai jelentéssel is bővítik, kiegészítik. Nézetünk szerint a kommunikációs folyamat során a nyelvhasználók tudatában a szó etimológiája közvetlenül nincs jelen. Viszont helyénvaló az a megállapítás, hogy az a mód, ahogyan az ember az absztrakt jelenségeket értelmezi a világ lokalisztikus felfogására utal. Innen ered az, hogy a mozgással és a térbeli lokalizációval kapcsolatos megnyilatkozásokat más életszférákra is átviszik.

Visszatérve ahhoz a kérdéshez, amely a „**mentális tárgy**” fogalmával függ össze, és amely a nyelvi jelek által jelölt tartalomra, másképpen fogalmazva a nyelvi jelek viszonyítási objektumaira vonatkozott, még néhány kiegészítést érdemes ehhez hozzáfűzni.

Nyilvánvaló, hogy az ember különböző, de főként a vizuális és az audiális csatorna segítségével szerzi meg az információk túlnyomó részét, amelyet a feldolgozás, azaz a kategorizálás és a konceptualizáció után elraktároz a belső, mentális memóriájában (tárolójában). Az információ feldolgozása (amelynek az alapját a *genus proximum* és a *differentia specifica kategorizálási elv* képezi) következtében különböző szintű osztályok (invariánsok), azaz *vizuémák*, *audémák*, valamint a logikai klasszifikáció eredményeként magasabb szintű objektumok jönnek létre (Bańczerowski 1979, 1995), amelyekhez hozzárendelődnek a megfelelő grafémák és az artikulémák képei (konfigurációi). Így a reprezentációs síkon (= az aktuális nyelvi realizáció síkján) az aktuális vizuális és auditív nyelvi jelek jelennek meg. A vizuális jelek a valóságos objektumok, vizuémák, és a grafémák optikai modelljei (képei), az auditív jelek viszont a valóságos objektumok, audémák, és az artikulémák akusztikai modelljei (képei). Tehát a nyelvi jeleknek a valósággal való kapcsolatai attól függenek, hogy a kommunikációs partnerek milyen síkon folytatják a nyelvi információcserét. A beszélgetés nemcsak a konkrét nyelven kívüli, hanem a különböző absztrakciós síkokon szereplő objektumokról is folyhat. Az első esetben a nyelvi jel közvetlenül a deszignátumra (pl. *Ez a hölgy nagyon csinos*), a másodikban pedig az egész osztályra/osztályokra utal/utalhat. Természetesen, a nyelvi jel nemcsak lényeges, azaz az egész osztályra jellemző jegyeket takar, amelyeket gyakran csak a szakemberek ismernek, hanem azokra a tipikus (konceptuálizálódott) jegyekre is utal, amelyek a megnevezett tárgyak alanyi képzeteire vonatkoznak. Ehhez hozzájárulnak a sztereotipikus jegyek is, amelyek az adott osztály nem minden objektumára vonatkoznak, konkrétan az objektumoknak csak egy részére, és amelyeket helytelen általánosításban az egész osztállyal hoznak összefüggésbe. Az osztályok a valóságban – a természetes fajok és egyes artefaktumok kivételével – objektív módon gyakran nem különíthetők el. Szemantikai leírásukkor ki kell mutatni a denotációjukat, azaz a valóságnak ahhoz a fragmentumához való viszonyítást, amelyet az adott szó megnevez. Ezen kívül meg kell adni az asszociált, sztereotipikus jegyeket, az ún. konnotációkat is.

A *világ nyelvi képe* kutatásának a célja az, hogy a nyelv és a nyelvhasználat révén megismerjük a társadalmilag rögzített világról szóló tudásunkat, elemeinek a kategorizálását, konceptualizálását, valamint azoknak a jellemzőit és minősítését. A definiálandó alapegység a „*mentális tárgy*” fogalma, a *világ nyelvi képében* rögzült jellemzők teljes gazdagságának a felfedezése és leírása. A „*mentális tárgyat*” nem tükröződés-ként, hanem vetület-ként értelmezzük, attól függetlenül, hogy általában megvan a lehetőség arra, hogy egybevessük a reális tárggyal, amely az empirikus tapasztalat számára hozzáférhető. A fő kérdés az, hogy az adott tárgyhoz a konkrét nyelvi szövegekben hozzárendelt jegyekből azokat emeljük ki, amelyek a nyelvben és a társadalmi tudatban mint jellemző, specifikus jegyek rögzültek. Választ kell adni arra a kérdésre is, milyen módon rögzülnek a nyelvben a konnotációs jegyek, tehát, milyen az adott tárgy nyelvi képe. Így a tárgy fogalma másfajta definíciót igényel, mint a referenciális strukturális szemantikában. A szó által takart jelentségek a leírását nem szabad a nyelven kívüli valóságra kiterjeszteni, tehát a definiensben megadott tartalomnak mindenekelőtt megismerési, kognitív jellegűnek kell lennie, és nem tiszta szemantikainak, ahogy ezt a strukturális szemantika értelmezi. A kognitív definíciónak számot kell adnia arról, hogy az adott nyelvhasználók milyen módon értelmezik a valóságot, tehát, ahogy már feljebb említettük, milyen a valóság nyelvi képe.

A definíció szcientikus jellege csökkenti a definíció magyarázó erejét, különösen akkor, amikor például a régebbi lexikáról van szó. Nem magyarázza meg a derivátumok

szemantikai motivációját sem. A taxonimikus definíció felépítése hierarchikus jellegű, amely a *genus proximum* és a *differentia specifica* logikai elvnek van alárendelve. A feltételezett és a deklarált precizitás ellenére a taxonimikus definíciókban szembevetendő a *genus proximum* kiválasztásával kapcsolatos önkényesség, pedig ez meghatározza az előzetes kategorizációt is. Például a *napot* a szótárak az *égitest*, a *gázgömb*, illetve a *fény*, az *embert* pedig az *emlős*, *állat*, *értelmes lény* magasabb szintű kategóriákhoz sorolják. Az adott tárgy azonosítása, elkülönítése és meghatározása a magasabb szintű osztályba történő besorolásától függ. Például az *ember* esetében, figyelembe véve a fentebb említett három besorolási lehetőséget (emlős, állat, értelmes lény), három egymástól eltérő definíciót kapunk. Például az *ember* mint *emlős* definíciójánál a szükséges és elégséges jegyek állományában olyan jegyek fognak szerepelni mint: *főemlős*, *kétlábú*, *a földi életmóddal kapcsolatos függőleges testfelépítésű*, *óriási térfogatú aggyal rendelkezik* stb. Egész más összetételű jegyállomány fogja viszont jellemezni az *embert*, mint *értelmes lényt*, illetve mint *állatot*. A *genus proximum* megválasztása, ahogy már említettük, megszabja a kategorizáció határait, terjedelmét és a *nézőpont*, valamint az elfogadott *racionálitási mód* megválasztásától függ. A *nézőpont* az alanyi-kultúr tényező, amely azt határozza meg, hogy milyen módon beszélünk az objektumokról, az objektumok kategorizációjáról, a hozzájuk rendelendő tulajdonságok kiválasztásáról, amelyek a konkrét nyelvi megnyilatkozásokban és a jelentésben kerültek rögzítésre. A *nézőpont* feltárása segíti azoknak a kritériumoknak a meghatározását, amelyeket a nyelvhasználók a jelenségek kategorizálásában és minősítésében vesznek/vettek igénybe. Ez nagyon fontos elem a világ nyelvi képének leírásában, rekonstruálásában, modellálásában. A *világ nyelvi képe* különböző elemeinek a különböző nézőpontok alapján történő klasszifikációja megadja az ember belső információs univerzumának az állapotát, modelljét, azaz az *általános interpretációs perspektívát*. Természetesen a világ nyelvi képének minden egyes mentális objektuma saját *interpretációs perspektívával* rendelkezik az adott objektum összes jellemzőinek a tükrében. Az *interpretációs perspektívának* adekvátnak kell lennie a nyelvhasználók kommunikációs kompetenciájával. Csak ebben az esetben nyílik lehetőség arra, hogy kimutassuk a nyelv és a nyelvet használó kultúrközösség között érvényesülő kapcsolatokat. Világosan kell látnunk, hogy a nyelvi kifejezés által előhívott jelentés, mint a világ interpretációjának az eredménye, kulturálisan determinált.

A kötet tükrözi a szerzőnek azon megismerési erőfeszítéseit, amelyeknek célja saját kutatási út keresése a szélesen értelmezett nyelv és kultúra által kijelölt területen.